

हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कामगारांच्या नियुक्तीस प्रतिबंध करणे व त्यांचे पुनर्वसन अधिनियम, २०१३ च्या अंमलबजावणी करिता अखिल भारतीय स्थानिक स्वराज्य संस्था येथे विशेष व्यवस्थापन कक्ष सुरु करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग
शासन निर्णय क्र. हैमैऊ-२०१९/प्र.क्र.३५८/अजाक

मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२.

दिनांक :- १२ डिसेंबर, २०१९.

वाचा :

१. हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कामगारांच्या नियुक्तीस प्रतिबंध करणे व त्यांचे पुनर्वसन करणे अधिनियम २०१३,
२. रिट याचिका (सिव्हील) क्रमांक- ५८३/२००३ मध्ये मा.सर्वोच्च न्यायालयाने दिनांक २७/०३/२०१४ रोजी दिलेले आदेश,
३. सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, शासन परिपत्रक क्रमांक-सफाई २०१३/प्र.क्र.२११ (भाग-२)/ महामंडळे, दि.१६/१०/२०१४,
४. सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, शासन निर्णय क्रमांक-हैमैऊ २०१५/ प्र.क्र.१९६/ अजाक-१, दि.०७/०८/२०१५,
५. सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, शासन निर्णय क्रमांक-हैमैऊ २०१८/प्र.क्र.१०७/अजाक, दि.११/०६/२०१९,
६. सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, शासन अधिसूचना क्रमांक-हैमैऊ २०१८/प्र.क्र.३८२ (भाग१)/अजाक, दि.३१/०७/२०१९,
७. सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, शासन अधिसूचना क्रमांक-हैमैऊ २०१८/प्र.क्र.३८२ (भाग२)/अजाक, दि.३१/०७/२०१९,
८. गृह विभाग, शासन अधिसूचना क्रमांक-पीआरओ ०८१९/प्र.क्र.३०२/विशा-२, दि. २०/०९/२०१९,
९. संचालक, सीएसजी, अखिल भारतीय स्थानिक स्वराज्य संस्था, मुंबई यांचे पत्र क्र. अ.भा.स्था.स्व.सं./सा.न्या./०२/२०१९, दि. २०/०९/२०१९.

प्रस्तावना:-

केंद्र शासनाने हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कामगारांच्या नियुक्तीस (मॅन्युअल स्कूव्हेंजर) (या पुढे उक्त सफाई कामगार असे संबोधण्यात येईल.) प्रतिबंध करणे व त्यांचे पुनर्वसन करणे अधिनियम २०१३ (Prohibition of Employment as Manual Scavengers and their Rehabilitation Act, २०१३) (यापुढे त्यास उक्त अधिनियम संबोधण्यात येईल) पारीत केला असून सदर कायदा दि. ६ डिसेंबर, २०१३ पासून लागू केला आहे. या अधिनियमांतर्गत केंद्र शासनाने

नियम केले असून सदर नियम १२ डिसेंबर, २०१३ च्या भारत सरकारच्या राजपत्रात प्रसिध्द करण्यात आले आहेत.

२. उपरोक्त अधिनियम व त्या अंतर्गत केलेले नियम यांची अंमलबजावणी करण्यासाठी मा.सर्वोच्च न्यायालयाने रिट पिटीशन क्र.५८३/२००३ मध्ये दिनांक २७/३/२०१४ रोजी दिलेल्या न्यायनिर्णयानुसार केंद्र शासनाच्या सन २०१३ च्या अधिनियमाची काटेकोर अंमलबजावणीबाबत कार्यवाही करणे व मॅन्युअल स्कॅव्हेंजर्स यांचे मृत्युबाबत नुकसान भरपाई अदा करण्याचे आदेश सर्व राज्य शासन आणि केंद्र शासित प्रदेश यांना दिले आहेत.

३. सदर कायद्याच्या अंमलबजावणीसाठी केंद्र शासनाकडून सातत्याने पाठपुरावा होत आहे. त्याचप्रमाणे केंद्रीय सफाई कर्मचारी आयोग हा ही या कायद्याच्या तरतुदीच्या अंमलबजावणीसाठी सातत्याने आढावा घेत असतो व कायद्याची अंमलबजावणी काटेकोरपणे होण्यासाठी पाठपुरावा करत असतो. त्यातच कायदा पारित झाल्यानंतरच्या कालावधीतही हाताने मैला साफ करण्याचे काम सेप्टीक टँक मध्ये उतरून सुरू असल्याचे आढळून आले आहे व सफाई कर्मचाऱ्यांचा मृत्यू सुध्दा झालेले आहे. उक्त सफाई कामगार यांचे पुनर्वसन करणे व मृत उक्त सफाई कामगारांच्या अवलंबित कुटूंबीयांना नुकसान भरपाई देणे याविषयीही सातत्याने केंद्र शासनाकडून पाठपुरावा होत असतो. तसेच, मा. सर्वोच्च न्यायालयानेही याचिका क्र. CWP/५८३/२००३ मध्ये दिनांक २७/३/२०१४ रोजी पारीत केलेल्या आदेशांतर्गत उक्त सफाई कर्मचाऱ्यांचा मृत्यू झाल्यास त्यांचेवर अवलंबित कुटुंबियास रु. १० लाख नुकसान भरपाई देऊन उक्त सफाई कामगारांच्या अवलंबित कुटुंबियांचे पुनर्वसनाविषयीचे निर्देश दिलेले आहेत. सदरचा कायदा पारित होऊन आता ६-७ वर्षांचा कालावधी झालेला आहे. या कायद्यातील तरतुदीची माहिती सर्व स्तरावर होण्यासाठी व या कायद्याविषयी जागरूता निर्माण करणे, कायद्यातील तरतुदी सर्व स्थानिक स्वराज्य संस्था व अंमलबजावणी यंत्रणांना ज्ञात करून देणे, हाताने मैला साफ करण्याच्या कर्मचाऱ्यांचे पुनर्वसन करणे यासारख्या बाबी तातडीने होणे अनिवार्य आहे.

४. उक्त अधिनियमाची अंमलबजावणी करणे अनिवार्य आहे. उपरोक्त उक्त अधिनियमाच्या अंमलबजावणीत उणिवा आहेत, त्या दूर करण्याकरीता उक्त अधिनियमा अंतर्गत नियमावली, मल:निस्सारन व सेप्टीक टँकचा साफसफाई करीता मार्गदर्शिका व मानक अंमलबजावणी (Standard Operating Process) तयार करणे आवश्यक आहे. तसेच, उक्त सफाई कामगार (मॅन्युअल स्कॅव्हेंजर) तथा घाण कामांशी संबंध येणारे अन्य सफाई कामगार यांचा सर्वसमावेशक Database तयार करणे आवश्यक आहे. All India Institute of Local Self Government (A.I.I.L.S.G.) स्थित Centre for Sustainable Governance (C.S.G) तर्फे एक विशेष सहाय्य कक्ष सुरू करून त्या कक्षा मार्फत हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कामगारांच्या नियुक्तीस प्रतिबंध घालणे व पुनर्वसन करणे अधिनियम २०१३ मध्ये नमूद मुदयांवर अभ्यास करून त्या अनुषंगाने

धोरणात्मक निर्णयांच्या बाबतीत अभ्यास तसेच हाताने मैला उचलणारे सफाई कामगार व घाणीशी संबंध येणारे सफाई कामगार यांचा Database तयार करणे इत्यादी संदर्भात शासनाला सहाय्य करणारी संस्था निवड करण्याचे प्रस्तावित होते.

५. अखील भारतीय स्थानिक स्वराज्य संस्था (All India Institute of Local Self Government) (या पुढे A.I.I.L.S.G. म्हणून संबोधण्यात येईल) ही देशातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे अधिकारी कर्मचारी तथा पदाधिकारी यांचे प्रशिक्षण व क्षमता वाढ करणारी नामांकित व अग्रगण्य संस्था आहे. सदर संस्थेने स्वच्छता व सार्वजनिक आरोग्य या विषयावर मोठ्या प्रमाणात प्रशिक्षणाचे साहित्य व अभ्यासक्रम विकसित केलेला आहे व आतापर्यंत १५ लाख व्यक्तींना A.I.I.L.S.G. च्या देशातील विविध केंद्रांद्वारे प्रशिक्षित केलेले आहे.

६. उपरोक्त संस्थेचे मुख्यालय हे मुंबई येथे स्थित आहे. A.I.I.L.S.G. ही संस्था जागतिक बँक, UN Habitat, UNDP, UNICEF, US-AID, जागतिक आरोग्य संघटना, WHO, GIZ, FES, FORD Foundation, CIDA, Cities Alliances इत्यादी नामांकित संस्थांशी निगडीत आहे. A.I.I.L.S.G. ह्या संस्थेला केंद्र शासनाच्या गृहनिर्माण व नगर विकास (Ministry of Housing and Urban Affairs) (MoHUA)) ने AMRUT, स्वच्छ भारत अभियान, प्रधानमंत्री आवास योजना, राष्ट्रीय नागरी उपजिविका अभियान इत्यादी महत्वाच्या कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी नामनिर्देशित (Empanel) केलेले आहे. तसेच, राज्य शासनाच्या नगर विकास विभाग व पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाचे प्रशिक्षण कार्यक्रम, कृती आराखडा व Hand Holding Support देण्याचे काम AIIISG ला दिलेले आहे. तसेच, A.I.I.L.S.G. या संस्थेने २००२ साली नागरी घन कचरा व्यवस्थापन कक्ष स्थापन करून मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशानुसार नागरी घन कचरा व्यवस्थापन नियम २००० च्या अंमलबजावणी संदर्भात भरीव काम केलेले आहे. या सर्व बाबीमुळे हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कर्मचाऱ्यांच्या नियुक्तीस प्रतिबंध करणे व त्याचे पुनर्वसन करणे २०१३ च्या अधिनियमाच्या अनुषंगाने विशेष व्यवस्थापन कक्षाचे कामकाज अखील भारतीय स्थानिक स्वराज्य संस्था (All India Institute of Local Self Government) (A.I.I.L.S.G.)) यांचेकडे सोपविण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्यानुसार पुढीलप्रमाणे शासन निर्णय निर्गमित करण्यात येत आहे.

शासन निर्णय :-

केंद्र शासनाने हाताने मैला उचलणा-या सफाई कामगारांच्या नियुक्तीस प्रतिबंध करणे व त्यांचे पुनर्वसन करणे अधिनियम २०१३ ची अंमलबजावणी व मा.सर्वोच्च न्यायालयाने रिट पिटीशन क्र.५८३/२००३ मध्ये दिनांक २७/३/२०१४ रोजी दिलेल्या आदेशाची अमलबजावणी करण्याच्या दृष्टीने विशेष व्यवस्थापन कक्ष स्थापन करण्यात येत आहे. या विशेष व्यवस्थापन कक्षाचे कामकाज अखिल भारतीय स्थानिक स्वराज्य संस्था (All India Institute of Local Self Government (A.I.I.L.S.G.)) यांचेकडे सोपविण्यात येत आहे. यासंदर्भात A.I.I.L.S.G. सामाजिक न्याय

विभागाच्या अधिपत्याखालील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था (BARTI) ही संस्था व महाराष्ट्र शासन सामाजिक न्याय विभाग यांचे समन्वयाने काम बघेल.

सदर विशेष व्यवस्थापन कक्षाचे कामकाज खालीलप्रमाणे असेल :-

- (१) हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कामगारांच्या नियुक्तीस प्रतिबंध घालणे व त्यांचे पुनर्वसन करणे या अधिनियम, २०१३ मधील नमूद मुद्द्यांचा तसेच मा. सर्वोच्च न्यायालयाने याचिका क्र.सीडब्ल्युपी/५८३/२००५ मध्ये २७/३/२०१४ रोजी पारीत केलेल्या आदेशाचा सखोल अभ्यास करून त्या अनुषंगाने उपरोक्त अधिनियमांतर्गत नियम, सद्यस्थिती अहवाल, मानक अंमलबजावणी (Standard opening procedure) (SOP) धोरण तयार करणे, संख्यात्मक माहिती गोळा करणे इत्यादी बाबींसाठी शासनाला सहाय्य करेल,
- (२) उक्त अधिनियमाच्या अंमलबजावणीतील उणिवा दूर करून मलनिस्सारण व सेप्टिक टँकच्या साफसफाई करिता मार्गदर्शिका व मानके निश्चित करून त्यांची अंमलबजावणी प्रक्रिया तयार करणे,
- (३) या विशेष व्यवस्थापन कक्षामार्फत उक्त अधिनियमाच्या प्रभावी अंमलबजावणीकरीता अभ्यास करून सर्व संबंधितांशी चर्चा करून नियमावली / मार्गदर्शिका तयार करणे,
- (४) विशेष व्यवस्थापन कक्षामार्फत राज्य व विभागीय स्तरावर कार्यशाळांचे आयोजन करणे,
- (५) उक्त अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसाठी कार्यक्रमाचे वेळापत्रक तयार करणे,
- (६) हाताने मैला उचलणाऱ्या सफाई कामगार यांचे संदर्भात त्यांची सद्यःस्थिती तसेच त्यांचे पुनर्वसनाबाबतची सद्यःस्थिती या संदर्भात संशोधन/अभ्यास करून विविध स्रोताद्वारे माहिती संकलीत करणे तसेच उपरोक्त माहिती संकलीत करतांना घान कामाशी संबंध येणाऱ्या सफाई कामगारांची सुद्धा माहिती संकलीत करणे व उपरोक्त माहितीच्या अधारे सद्यःस्थिती अहवाल तयार करणे,
- (७) उक्त अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसाठी तसेच घाणीशी संबंध येणाऱ्या सफाई कामगार यांच्या संदर्भात संनियंत्रण करण्यासाठी संगणकीय प्रणाली विकसित करणे तसेच सदर माहिती ऑनलाईन करणेसाठी व्यवस्था विकसित करणे व त्यासाठी योग्य ते प्रशिक्षण देणे व मदत (Hand holding support)करणे,
- (८) उक्त अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसाठी प्रचार व प्रसिध्दी साहित्य तयार करणे व त्याचे वाटप करणे,
- (९) राष्ट्रीय सफाई कर्मचारी आयोग, राष्ट्रीय अनुसूचित जाती आयोग, महाराष्ट्र राज्य सफाई कर्मचारी आयोग, महाराष्ट्र राज्य अनुसूचित जाती जमाती आयोग, राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोग व राज्य मानवी हक्क आयोग इत्यादी आयोगांना पाठवावयाच्या माहिती / प्रपत्र इत्यादी तयार करण्यास व सदर आयोगांनी घेतलेल्या बैठकीत माहिती सादर करण्यास शासनाला मदत करणे,

(१०) उक्त अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसाठी वेळोवेळी आढावा बैठका घेण्यास शासनाला सहाय्य करणे.

२. विशेष व्यवस्थापन कक्ष स्थापन करण्याच्या अनुषंगाने उपरोक्त संस्थेने एक वर्षासाठीच्या रु.१,२७,२०,०००/- एवढ्या किंमतीच्या खर्चाचा प्रस्ताव सादर केला आहे. संस्थेच्या उपरोक्त कामकाजाच्या अनुषंगाने उद्भवणारा खर्च भागविण्याकरीता डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था (BARTI), पुणे यांचेमार्फत निधी उपलब्ध करून द्यावा. हा निधी बार्टीने प्रत्येकी ३ महीन्याच्या ४ टप्प्यात वितरीत करावा. उपरोक्त कक्षाचे कामकाजासाठी A.I.I.L.S.G. ही संस्था सामाजिक न्याय विभागाच्या BARTI या संस्थेशी व महाराष्ट्र शासन सामाजिक न्याय विभाग यांचेशी समन्वयाने कामकाज पार पाडेल.

३. यासंदर्भात सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, महासंचालक, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था (BARTI), पुणे व अखिल भारतीय स्थानिक स्वराज्य संस्था, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांच्यामध्ये त्रिपक्षीय करार करण्यात यावा.

४. उपरोक्त कक्षाच्या कामकाजाचा नियमितपणे आढावा घेण्यासाठी आयुक्त (समाजकल्याण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांच्या अध्यक्षतेखाली कार्यकारी समिती गठीत करण्यात येत आहे.

उपरोक्त कार्यकारी समितीची रचना खालीलप्रमाणे असेल-

१.	आयुक्त, समाज कल्याण, पुणे	अध्यक्ष
२.	महासंचालक, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था (BARTI), पुणे	सदस्य
३.	(All India Institute of Self Local Government) (A.I.I.L.S.G.) यांचा प्रतिनिधी	सदस्य
४.	व्यवस्थापकीय संचालक, महात्मा फुले आर्थिक विकास महामंडळ, मुंबई	सदस्य
५.	आयुक्त तथा संचालक, नगरपालिका प्रशासन संचालनालय, मुंबई	सदस्य
६.	संचालक, आरोग्य सेवा, मुंबई	सदस्य
७.	सह सचिव (अजाक), सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई	सदस्य
८.	अतिरिक्त आयुक्त, समाज कल्याण, पुणे	सदस्य सचिव

सदर कार्यकारी समितीची बैठक महिन्यातून कमीत-कमी एकदा घेण्यात यावी.

५. त्याप्रमाणेच उपरोक्त कक्षाच्या कामकाजाचा आढावा व धोरणात्मक निर्णयासाठी राज्यस्तरीय संनियंत्रण समितीची स्थापना करण्यात येत आहे.

या राज्यस्तरीय नियंत्रण समितीची रचना खालीलप्रमाणे असेल :-

१.	प्रधान सचिव / सचिव, सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई	अध्यक्ष
२.	श्री.अजितकुमार जैन, संचालक, सी.एस.जी., अखिल भारतीय स्थानिक स्वराज्य संस्था, मुंबई	सदस्य
३.	प्रधान सचिव (नवी-२), नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई	सदस्य
४.	प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई	सदस्य
५.	प्रधान सचिव, पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग मंत्रालय, मुंबई	सदस्य
६.	आयुक्त तथा संचालक, नगरपालिका प्रशासन संचालनालय, मुंबई	सदस्य
७.	आयुक्त, समाज कल्याण, पुणे	सदस्य
८.	महासंचालक, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था (BARTI), पुणे	सदस्य
९.	आयुक्त, कामगार, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई	सदस्य
१०.	सह सचिव (अजाक), सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई	सदस्य सचिव

६. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक सांकेतांक २०१९१२१२१४३४१०७२२२ असा आहे. हा शासन निर्णय डीजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

(दि. रा. डिंगळे)

सह सचिव, महाराष्ट्र शासन.

प्रति,

- १) मा. विरोधी पक्षनेता, विधान सभा/ विधान परिषद विधान मंडळ मुंबई,
- २) सर्व सन्माननीय सदस्य, विधान सभा/ विधान परिषद,
- ३) मा. राज्यपाल यांचे प्रधान सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई,
- ४) मा. मुख्यमंत्री यांचे अप्पर मुख्य सचिव, मुख्यमंत्री सचिवालय, मंत्रालय, मुंबई,
- ५) मा.मंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई,
- ६) मा.राज्य मंत्री (सर्व) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई,
- ७) मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई,

- ८) सर्व अ.मु.स./ प्रधान सचिव / सचिव, मंत्रालय, मुंबई,
- ९) संचालक, सीएसजी, अखिल भारतीय स्थानिक स्वराज्य संस्था, ११/१३, बोंटावाला बिल्डिंग,
३ रा मजला, हॉर्निमन सर्कल, टाऊन हॉल (सेंट्रल लायब्ररी) समोर, फोर्ट, मुंबई ४०० ००१,
- १०) आयुक्त, समाजकल्याण, पुणे,
- ११) महासंचालक, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था (BARTI), पुणे,
- १२) महालेखापाल, महाराष्ट्र-१/२ (लेखापरिक्षा व अनुज्ञेयता), मुंबई / नागपूर,
- १३) सर्व विभागीय आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य,
- १४) सर्व जिल्हाधिकारी,
- १५) सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, महाराष्ट्र राज्य,
- १६) सर्व मुख्याधिकारी, नगर परिषद/ नगरपालिका, महाराष्ट्र राज्य,
- १७) सर्व प्रादेशिक उप आयुक्त, समाजकल्याण,
- १८) सर्व सहाय्यक आयुक्त, समाजकल्याण,
- १९) सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी,
- २०) प्रमुख, कटकमंडळे, महाराष्ट्र राज्य,
- २१) मुख्य प्रबंधक, रेल्वे, महाराष्ट्र राज्य,
- २२) राज्य शासनाचे अंगीकृत उपक्रम/ महामंडळे या संस्थांचे प्रशासकीय प्रमुख/ व्यवस्थापकीय
संचालक/मुख्य कार्यकारी अधिकारी/ मेट्रोपोलीटन आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य,
- २३) निवडनस्ती (अजाक).